

Készítette: Szmodis Borbála

Témavezető: Dr. Schweininger Péter

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Történelem alapszak

Országos Tudományos Diákköri Konferencia, 2025

Házasságok demográfiája Szomód településen, 1763–1895

Tartalom

1. Bevezetés	2
1.1. A vizsgálat célja	2
1.2. A történeti demográfia és a házassági tendenciák vizsgálatának historiográfiája	3
1.3. Szomód település a 18–19. században	5
1.4. A házasságkötések tendenciái a 18–19. századi Magyarországon	6
2. Források	8
3. Házasságkötési tendenciák Szomódon	9
3.1. A házasságkötések szezonálisága	9
3.2. A menyasszonyok és a vőlegények életkora az első házasságkötéskor	12
3.3. A Hailer család és házasságaik	13
3.4. A Zombor család és házasságaik.....	13
4. Konklúzió.....	14
Bibliográfia	17

1. Bevezetés

1.1. A vizsgálat célja

Dolgozatomban a házassági tendenciák kérdését járom körül 1763 és 1895 között, mindezeket pedig mikortörténeti szállakkal bővítve, kettő, a községben élt család, a katolikus felekezetű és német nemzetiségű Hailerok, illetve a református magyar Zomborok példáján keresztül szemléltem.

A történettudományban történeti demográfia marginális területet foglal el, kevesen művelik, éppúgy, mint a lokális vizsgálatokat, amely mélyfúrások nagyban árnyalhatják a korszak társadalomtörténetéről alkotott képünket, ezért kutatását fontosnak tartom. A Husz Ildikó monográfiájában szereplő Zsámbékhoz hasonlóan itt is egy vegyes etnikumú – magyar és német – és vegyes felekezetű – református és katolikus – településről van szó, amely két nemzetiség jelenléte az összehasonlító vizsgálatokhoz is alkalmas lehetőségeket teremt.¹

A házasságkötés egy igen fontos esemény, „*az az állami vagy egyházi törvény által előírt szertartás, amely az érvényes házasságot létrehozza.*”² Ezt nem csupán egyéni, hanem olyan más tényezők is befolyásolnak, mint a család öröklési, vagyonszerzési vagy éppen státuszreprodukcióna irányuló stratégiája, helyi szokások vagy más külső tényezők (például hadkötelezettség)³. A házasságkötések tendenciái – mivel minden felekezetet, etnikumot és társadalmi csoportot érintenek – alkalmasak arra, hogy ezek összehasonlításának alapjául szolgáljanak.⁴

Noha nem csupán egyéni tényezők befolyásolják egy házasságkötés mikéntjét, mégis feltételeznünk kell, hogy az egyes személyek egyénileg döntenek, legalább abban, hogy a rajta kívül álló tényezőnek megfelel-e vagy sem. Ez a gondolat az alapja a mikrotörténeti esettanulmányok elkészítésének,⁵ amelyekben megfigyelhető, hogy az általános tendenciák mennyiben érvényesek két konkrét család, azon belül is ezek tagjainak házasságkötéseire.

Dolgozatomban három kérdésre keresem a választ. Egyfelől arra, hogy a szomódi házasságok hogyan illeszkednek az országos tendenciába, másfelől, hogy megfelel-e a Hajnal-modellnek a településen első házasságukat megkötők életkora, harmadrészt pedig, hogy hogyan hasznosulhat e két mikortörténeti esettanulmány a házasságok demográfiájának vizsgálatakor.

¹ Husz Ildikó: Család és társadalmi reprodukció a 19. században. Budapest, 2002.

² Vukovich György: A demográfia alapjai, Miskolc, 1997. 84.

³ Faragó Tamás: Házassági szezonális Magyarország a 18–20. században. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 32. (1994) 240.

⁴ Faragó T.: Házassági szezonális Magyarország i. m. 240.

⁵ Husz I.: Család és társadalmi reprodukció i. m. 27.

Mindezeket pedig kettő szempont, a házasságok szezonalitása és az első házasságkötési életkorok mentén tanulmányoztam.⁶

A vizsgált időintervallum kezdő és záró időpontja a forrásadottságok alapján került kiválasztásra. Ez időszak 1763-ban, a település katolikus anyakönyvezésének megindulásával kezdődik és 1895-ben, a polgári anyakönyvezés bevezetésével fejeződik be.

1.2. A történeti demográfia és a házassági tendenciák vizsgálatának historiográfiája

A történeti demográfia a múlt népesedési folyamataival foglalkozó tudományág, amely jellemzően a demográfiai átmenet előtti korszakot veszi vizsgálatának fókuszába.⁷ A történettudomány határterületén helyezkedik el és interdiszciplináris, mivel „*forrásai történetiek, elméletei inkább a társadalomtudományokhoz kötök, módszerei, szemlélete azonban a recens demográfiához, statisztikához és a természettudományokhoz kapcsolja.*”⁸ Tárgyát a népesedési folyamatok vizsgálata jelenti, amelyek nem hiányozhatnak egy-egy korszak társadalomtörténet-írásából.⁹

A történeti demográfia önálló tudományággá a II. világháború után vált. Kialakulását többek között az Annales-iskola új irányzatai segítették elő. Fontos lépést jelentett a Louis Henry nevéhez köthető családrekonstrukció módszerének bevezetése, amely úgynevezett családlapok segítségével képes megrajzolni meg az egyes családok történetét.¹⁰ Hasonló jelentősége volt a Peter Laslett és E. A. Hammel 1974-es tanulmányában megjelent háztartásszerkezet-elemzési kategóriák bevezetésének,¹¹ illetve John Hajnal tézisének, amely Európát egy elképzelt, Trieszt és Szentpétervár között húzódó vonallal két részre osztotta a házasságkötési tendenciák és a háztartásszerkezetek alapján. Ennek nyugati felét a magasabb életkorú menyasszonyok és vőlegények, illetve cölibátusban maradtak jelentősebb aránya, míg keleti felét az alacsonyabb házasságkötési kor és a házasság közel teljeskörűsége jellemzi.¹²

⁶ A következőkben a rövidség kedvéért (kivéve, ha az ellenkezőjét külön kiemelem) a házasságkötési életkorok említése alatt mindig az első házasságkötést értem.

⁷ Schweininger Péter: Sváb világok. Népeség és mentalitás Száron, 1729–1848. Budapest. 2023. 11.

⁸ Faragó Tamás: Történeti demográfia. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Szerk.: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Budapest., 2003. 304–342. 304.

⁹ Faragó Tamás: Különböző háztartás-keletkezési rendszerek egy országon belül – változatok John Hajnal téziseire. In: Történeti Demográfiai Évkönyv. 2. Bp., 2001. 19–64. alapján Schweininger P.: Sváb világok i. m. 12.

¹⁰ Fleury, Michel – Henry, Louis: Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien. Troisième édition. INED, Paris 1956.; Gautier, Étienne – Henry Louis: La Population de Crulai, paroisse normande. INED, Paris 1958. alapján Schweininger P.: Sváb világok i. m. 12.

¹¹ E. A. Hammel – Peter Laslett: Comparing Household Structure over Time and between Cultures. In: Comparative Studies in Society and History. Cambridge 1974. 73–109.

¹² Hajnal, John: European Marriage Patterns in Perspective. In: Population in History. (Eds. Glass, D. V. – Eversley, D. E.) London, 1965. 101–143.; Hajnal John: Two kinds of preindustrial household formation system. In: Population and Development Review. 8. 3. New York, 1982. 449–494.

Ez utóbbit megjelenése óta többen is finomították.¹³ A 20. század második felében az brit cambridge-i iskola tovább folyó munkája, az amerikai „princetoni iskola” szakemberei, illetve francia szervezésű konferenciák vitték előbbre a történeti demográfiai kutatásokat és irányzatokat, amely az 1970–80-as évekre módszertanának kialakulásához vezetett.¹⁴

A történeti demográfia kutatása Magyarországon a 19. század végén vette kezdetét és leginkább a népesedéstörténeti források közlésére összpontosított. A két világháború e tudományterület számára is visszaesést hozott és az 1950-es évekig még inkább marginalizálódott. Az ezt követő enyhülés időszakának egyik legfontosabb kutatója Dányi Dezső volt, akinek a népszámlálások és különféle összeírások publikálásában volt kitüntetett szerepe.¹⁵ A 20. század utolsó negyedében a történeti demográfiai vizsgálatok két legfőbb központját a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézete és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Statisztikai Tanszéke jelentette. Ezen kívül a szociológus Andorka Rudolf és a történeti demográfus Faragó Tamás emelték bele a magyar kutatásokat a nemzetközi diskurzusba, legfőképpen 1983-as, a hagyományos háztartásszerkezetről szóló tanulmányukkal.¹⁶ A tudományág 21. századi művelésének folytatója volt Benda Gyula, aki Keszthely 18–19. századi társadalomtörténetéről írta meg monográfiáját.¹⁷ Jelenleg a történeti demográfia további aktív és kiemelkedő szakemberei között szerepel Őri Péter, Melegh Attila, Pakot Levente, a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet munkatársai, Koloh Gábor, aki az ormánsági egyházak vizsgálatában játszott kitüntetett szerepet,¹⁸ illetve a Zsámbék társasálszerkezetét kutató Husz Ildikó.¹⁹

A történeti demográfián belül az általam vizsgált két kérdéssel, a házassági szezonalitással az először házasodók életkorával Faragó Tamás foglalkozott a legtöbbet, akinek életműve a történeti demográfiának szinte minden részére kiterjed.²⁰ Rajta kívül Elter András, Dunabogdány település katolikus német nemzetiségű lakosságának házasságait, azon belül is az endogámiát-exogámiát, az özvegyházasságok arányát, a házasságok szezonálisitását és a

¹³ ezt táblázatban foglalta össze: *Schweininger P.*: Sváb világok i. m. 27.

¹⁴ *Schweininger P.*: Sváb világok i. m. 12–13.

¹⁵ többek között ld. *Dányi Dezső – Dávid Zoltán (összeáll.): Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787).* Budapest., 1860.

¹⁶ *Andorka Rudolf – Faragó Tamás: Pre-industrial household structure un Hungary.* In: *Family Forms in historic Europe* (Eds. Wall, Richard – Laslett, Peter). Cambridge, 1983. 281–307.

¹⁷ *Benda Gyula: Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban (Keszthely társadalma 1740–1849).* Budapest, 2008.

¹⁸ Koloh Gábor: „Szántani lehet, de vetni nem muszáj”: Az ormánsági egyházak története (1790–1941). Bp., 2021.

¹⁹ *Husz I.*: Család és társadalmi reprodukció. Budapest. 2002.

²⁰ *Schweininger P.*: Sváb világok 14–20.

házasságkötési életkorokat tanulmányozta az anyakönyvek segítségével.²¹ Rajtuk kívül Őri Péter 121 Pest megyei települést,²² Schweininger Péter pedig Szárt vizsgálva foglalkozott többek között ezekkel a kérdésekkel is.²³

1.3. Szomód település a 18–19. században

Szomód település a tata-gesztesi Eszterházy-uradalom egyik legészakibb pontján fekvő község annak tatai uradalomfelében (*ld. 1. számú melléklet*). Neve a valószínűleg szláv eredetű Zumul személynévből képződött.²⁴ Fényes Elek így ír róla: „Szomód, magyar-német falu, Komárom, most Esztergom vármegyében, Tatától délre 6/16 állomásra. Határa 6640 hold, s szelid dombon, úgy hogy hegyesnek még erdős részét sem lehet mondani, a falu is völgyben fekszik. Erdeje alig teszi a határ 4/5 részét, hanem szőlőhegye sok, s bora a megyében a legjobbak közül való. Van több patakja, igen termékeny szántófölde, darázs-kő-bányája, 8 kerekű malma a tatai csatornán, 55 29/32 egész urbéres telke. Lakja 662 római katolikus, 515 református, 4 zsidó, katolikus és református anyaegyházakkal. Földesura gr. Eszterházy Miklós.”²⁵

Dolgozatom szempontjából Szomód 17–18. századi, a török háborúk utáni története bír kiemelt jelentőséggel, ugyanis ez volt az az időszak, mikor a falu két nemzetiségű és felekezetű társadalma kialakult. A török háborúk következtében néptelenné vált Tata környéki településekre a Tisza-vidékről érkezett reformátusok telepedtek le. Így népesült be Szomód is, amelynek nagysága 1699-re elérte a 41 portát.²⁶ 1727-ben vásárolta meg gróf galánthai Eszterházy József a tata-gesztesi uradalmat és később dunai svábokat telepített részben a további benépesítés, részben pedig a katolizálás szándékával. 1733-ban kiáltványokkal igyekezett telepéseket csábítani a túlnépesedett német tartományokól,²⁷ ugyanis új jobbágyság behívására ekkor leginkább az országon kívülről nyílt lehetőség. Szomód új lakói 1745-ben érkeztek a faluba. Az uradalom többi olyan településéhez hasonlóan, amelyek a német betelepítés előtt már lakottak voltak, Szomódon is a jobbágy-földesúri viszonyt ideiglenes

²¹ Elter András: A házasságkötések demográfiája Dunabogdányban az anyakönyvek tükrében 1724–1895. In: Történeti Demográfiai Évkönyv, Budapest, 2002. 143–199.

²² Őri Péter: A demográfiai viselkedés mintái a 18. században. Lélekösszeírások Pest megyében, 1774–1783. Budapest, 2003.

²³ Schweininger P.: Sváb világok i. m. 202–203., 211–214.

²⁴ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest. 1980. 618.

²⁵ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára: melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik, 1851 ([Szomód | Országleírások | Kézikönyvtár](#)) utolsó letöltés: 2025. jan. 09.

²⁶ Fatuska János: Tata környéki német betelepítések a 18. sz. első felében. In: A Dunántúl településtörténete (szerk. Farkas Gábor) 151–157. 152.

²⁷ Szabad György: A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Budapest, 1957. 18.

szervezés szabályozta, amely az újonnan beköltözőkre is érvényes volt azzal a különbséggel, hogy utóbbiak rendelkeztek a szabad költözés jogával.²⁸ Az önálló katolikus plébániát 1763-ban szervezték meg, melyhez filiaként két szomszédos település, Agostyán és Dunaszentmiklós tartozott egészen a 20. századig.

A reformátusok és a betelepült katolikusok közötti viszony egyáltalán nem volt mentes a konfliktusoktól. Mivel a néptelen faluba érkező reformátusok a katolikus templomot vették használatba, nem csoda, hogy a plébánia újbóli megalapításakor konfliktus támadt annak birtoklását illetően. Az ügyet egy Mária Terézia-rendelet oldotta meg, amely – nem meglepő módon – a katolikusok rendelkezésére bocsátotta a templomot.²⁹ Mindezek ellenére mégis megfért és megmaradt egymás mellett a két felekezet. Ez egyáltalán nem egyedülálló az uradalomban, de nem is magától értetődő (például a szomszédos Baj településen a katolikus betelepítés után eltűnt a református többség). Ezért Szomód alkalmas helyszínnek bizonyul a két etnikum és két felekezet közötti viszonyok vizsgálatokhoz a házasságkötéseken keresztül.

1.4. A házasságkötések tendenciái a 18–19. századi Magyarországon

A korábban említett két vizsgálati szempont közül elsőként a házasságkötések szezonálisának általános, tendenciáira szeretnék rátérni. Ezzel kapcsolatban három tudományterületről találunk magyarországi adatokat: egyrészt a néprajz, másrészt a hivatalos statisztika, harmadrészt pedig a történeti demográfia oldaláról vizsgálták e kérdést, ezen diszciplínák együttes munkája azonban sajnos igen ritka.³⁰ Közöttük azonban konszenzus van abban, hogy szezonális, vagyis az, hogy az év mely hónapjait preferálták jobban az esküvő-lakodalmak tartására, rendkívül erős volt a preindusztriális társadalmakban.³¹ Ezt két tényező befolyásolta erősen: egyrészt az egyházi évhez való igazodás mértéke (az adventi és a nagyböjti lakodalomtartás tilalmára kell itt gondolni), másrészt pedig mezőgazdasági munka szezonálisága (itt az aratás volt a legfőbb hátráltató tényező).

Nyugat-Európában nagy általánosságban három házassági csúcs volt a jellemző, amelyek sok esetben Magyarországon is hasonlóak voltak: egyrészt egy téli (január-februárban), egy tavasz végi-nyár eleji (május-július között), és egy őszi (október-novemberben). Alacsony volt

²⁸ Fatuska J.: Tata környéki német telepítések i. m. 152–153.

²⁹ Az eseményről a tatai római katolikus plébánia anyakönyveinek krónikája így emlékezik meg: „Anno 1763 die 8-va Marty Fölséges Mária Terézia Királyné Asszonyunk Parancsolatjából a Szomódy Kálvinisták temploma elvetetődött és egyszersmind első Plébánus Saim Ignác győri fi és győri Diecezisből az napon installáltatott. Mely templomnak utolsó siratói valának a Szomódy Kálvinista leányok, kik keserves könyvhullajtással kesergik vala.” (Mohl Adolf: A tatai r. kat. plébánia régi anyakönyveinek krónikája 1689–1837. In: A Komáromvármegyei és Városi Múzeum-Egyesület 1909. évi értesítője. Komárom 1910. 84.)

³⁰ Faragó T.: Házassági szezonális Magyarországon i. m. 240–241.

³¹ Faragó T.: Házassági szezonális Magyarországon i. m. 239.

a házasságkötések száma a nagybőjt idején (főként márciusban), aratáskor (jellemzően augusztusban), illetve adventben (december).³² Magyarországon a katolikusok menyegzőit a 19. század második felében szintén ez jellemezte, a református felekezet nagy része viszont egy nagy novembertől márciusig tartó hullámban kötötte meg házasságait és sokkal kevésbé volt tekintettel a tilalmi időszakokra.³³

Az általam vizsgált második szempontnak – a menyasszonyok és vőlegények életkorának az első házasságkötéskor – jelentőségét legfőképpen az adja, hogy a vizsgált korszakban a gyermekek születése túlnyomóan a házasság intézményéhez köthető, így hossza és megkötésének időzítése nem elhanyagolható kérdés,³⁴ ennek későbbre való halasztása potenciálisan csökkentette a születések számát.³⁵ Az 1777-es lélekösszeírással kiszámítható országos tendenciával három nagy, hasonló jellemzőkkel bíró terület állapítható meg: egy korai házasodási modell (Palócföld, Kárpátalja, Délkelet-Alföld és Dél-Dunántúl), egy később házasodó terület (Szepesség, Nyugat-Magyarország, legfőképpen a németajkú területek) és egy nagyvárosi, amely a nyugat-európai mintához hasonló. A menyasszonyok jellemző kora az első esetben 19–20 év, a másodikban 21–22, utóbbiban pedig 23 év. A vőlegények mindhárom területen ezeknél körülbelül két évvel idősebbek.³⁶ Ez többnyire – legalábbis országos átlagban mérve – megfelel a John Hajnal által megállapított ún. keleti mintának.³⁷

Összességében elmondhatjuk tehát, hogy mind a házassági szezonális, mind pedig az életkorok olyan mutatókat jelentenek, amelyek nagyon alkalmasak arra, hogy mind regionális és országos, mind pedig nemzetközi összehasonlítások alapjául szolgáljanak, hiszen – ahogy korábban említettem – a házasságkötések az összes társadalmi réteget érintik és anyakönyvi vezetésük Magyarországon jó száz évvel megelőzte az írás-olvasás mindennapi használatát.³⁸ Említésre méltó, hogy a jobbágyfelszabadítás előtt Magyarországon a földesurak jellemzően nem szóltak bele az uradalmukon élők házasságkötéseibe (kivételt a vallási szempontok jelenthettek) – amelyek a 18–19. századi emberek „egyéni időszemléletnek”, életciklusának egy meghatározó fordulópontjának számítottak,³⁹ – csupán a telekbirtoklást követték

³² Faragó T.: Házassági szezonális Magyarországon i. m. 239.

³³ Faragó Tamás: A házasságkötés kalendárium. In: Tér és idő – család és történelem, Társadalomtörténeti tanulmányok. Miskolc 1999. 40.

³⁴ Őri P.: A demográfiai viselkedés mintái a 18. században i. m. 242.

³⁵ Faragó T.: Bevezetés a történeti demográfiába i. m. 83.

³⁶ Faragó T.: A házasságkötés kalendárium. i. m. 50.

³⁷ Hajnal, J.: European Marriage Patterns in Perspective

³⁸ Faragó T.: A házasságkötés kalendárium. i. m. 39.

³⁹ Faragó T.: A házasságkötés kalendárium. i. m. 28.

figyelemmel, amely az adóztatás miatt bírt számukra jelentőséggel, így a jobbágyságok vallási-gazdasági és egyéb preferenciái, hagyományai érvényesülhettek.⁴⁰

2. Források

Dolgozatom legfőbb forrásbázisát Szomód település katolikus és református házassági anyakönyvei jelentették, de az esettanulmányok elkészítéséhez a keresztelési és a halotti matrikulák is segítségemre voltak.⁴¹ A vizsgált anyakönyvek közül a református anyakönyvek a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában, a katolikusok pedig a Győri Egyházmegyei Levéltárban találhatók. A református anyakönyvek 1718-tól kezdődnek, majd 1763-ban, a német betelepítéskor megszakadtak, amikor is az uradalom betiltotta a református plébánia működését Szomódon. Innentől kezdve csak a katolikust anyakönyveket vezethették. A református 1787-ben indult újra, immár a katolikus mellett, ezt követően pedig megszakítás nélkül állnak rendelkezésünkre mind a két felekezet házassági anyakönyvei, ami alkalmas vizsgálati lehetőségeket teremt. A református matrikulák nyelve végig magyar, a katolikus kezdetben latin, majd 1837-től magyar, ezután a neoabszolutizmus időszakában, 1851 második felétől újból latin, később, a kiegyezés után, 1869-től ismét magyar nyelvű. Mindkét felekezet esetében egyes kötetekben vezetik a háromféle anyakönyvtípust.

A matrikulákon kívül a Hailer család viszonyainak feltérképezésére az Esterházy család tatabányai levéltárának a Szomódra vonatkozó kegyúri, illetve községi iratait használtam. Ezek a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában találhatók.⁴² Az Esterházyak kegyurasága miatt tatabányai uradalom településeinek egyházi ügyeire vonatkozó iratok ezért a család hagyatékában lelhetők fel, csakúgy, mint a községi iratok, amelyeket szintén az uradalom többi települése esetében is vezették.

⁴⁰ Faragó T.: Bevezetés a történeti demográfiába I. Budapest. 2011. 63.

⁴¹ Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára III. 55. A Szomódi Református Egyházközség iratai (1721–1946); Győri Egyházmegyei Levéltár, V. fcs. Plébányai és espereskerületi levéltárak, Szomód plébánia iratai és anyakönyvei 1763–1996.

⁴² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) P 210 Magánlevéltárak, Esterházy család ifjabb fraknói grófi ágának levéltárai (1527–2000), Esterházy család tatabányai levéltára (1527–1944), Esterházy család tatabányai ága, Kegyúri iratok (1517–1944) (a továbbiakban: P 210) V/a–30 Iratok a községek betűrendjében, Szomód (1763–1926) (a továbbiakban: V/a–30); Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) P 211 Magánlevéltárak, Esterházy család ifjabb fraknói grófi ágának levéltárai (1527–2000), Esterházy család tatabányai levéltára (1527–1944), Esterházy család tatabányai ága, Birtokigazgatással kapcsolatos iratok (1711–1932) (a továbbiakban: P 211) III–31 Községi iratok (1701–1936), Szomód (1763–1873) (a továbbiakban: III–31)

3. Házasságkötési tendenciák Szomódon

3.1. A házasságkötések szezonalitása

A házassági szezonalitást illetően a kutatás elején a következő előfeltevéseim voltak: 1) a katolikusok jobban igazodnak az egyházi évhez, de a jelentősebb egyházi időszakokat (pl. nagyböjt, esetleg advent) a reformátusok is tartják; 2) az azonos időjárási-mezőgazdasági feltételek diktálta mezőgazdasági évhez mindkét felekezet igazodni fog, e két tényező miatt pedig nagy eltérés nem lesz a felekezetek között; 3) a vizsgált korszak elején előfordulnak majd különbségek amiatt, hogy a németek más etnikai-vallási kulturális közegből érkeztek, de a vizsgált időszak alatt hasonulni fognak egymáshoz.

A szomódi házasságkötések szezonálisát 1787-től, a református anyakönyvezés újraindulásától kezdve 1895-ig vizsgáltam. Ez időszakot – a legutolsó, 9 éves periódus kivételével – tízéves bontásokban elemeztem (*ld. 2–12. számú mellékletek*). Mivel a katolikusok többségben voltak a településen,⁴³ ezért egy felekezet házasságait egy adott hónapban az adott periódus összes, az adott felekezetű házasságok arányához mérten számítottam ki.

A katolikusok házasságai esetében a vizsgált időszak egészében a január-februári hullám tekinthető a legnagyobbknak, ehhez az első két vizsgált periódusban azonban (a később következő kivételtől eltekintve) az idő előrehaladtával egyre inkább a novemberi, majd a november-decemberi hullám is csatlakozik az év eleji hullám nagyságának rovására. A vizsgált időszak első három periódusában (*ld. 2–4. számú mellékletek*) egyértelműen kirajzolódik egy kisebb, áprilistól szeptemberig terjedő hullám, melyben előbb a július, majd az augusztus jelent visszaesést. Ez a hullám később eltűnik és a márciusi házasságkötések népszerűbbé válása irányába tolódik el. A legszokatlanabb jelenség, amely a katolikusoknál megfigyelhető, az első periódus (*ld. 2. számú melléklet*) kiugróan magas decemberi házasságkötéseinek a száma.

A katolikus házasságokat nézve megállapítható, hogy a nagyböjti időszakot többnyire tartják, bár a márciusi házasságkötések száma kismértékben, de fokozatosan növekszik. Adventkor viszont a vizsgált időszak egészében nagy arányban kötnek házasságokat. Ennek több oka lehet. Egyfelől a mezőgazdasági munkák befejeztével keletkező több szabadidő, illetve az újbor beérése jelenthetett szempontot az időpont kiválasztásakor, noha ezek a novemberi házasságkötéseket is megengednék.⁴⁴ Másrészt pedig a település hagyományai –

⁴³ Az 1869. évi népszámlálás adatai szerint 709 katolikus és 514 református felekezetű ember élt Szomódon. Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai. Összeáll.: Sebők László. Budapest, 2005. 103.

⁴⁴ Elter A.: Házasságkötések Dunabogdányban i. m. 150-151.

esetleg református hatás az adventi tilalmi időszak lazulását illetően –, illetve egy-egy plébános befolyása is alakíthatta ezt a szokatlan tendenciát.

A reformátusoknál a vizsgált időszakban első felében (1787–1806) kettő, egy január-februári és egy novemberi csúcs figyelhető meg (*ld. 2–3. számú mellékletek*). Ezt követően az éve eleji hullám fokozatosan növekszik a novemberi, majd pedig a november-decemberi rovasára (*ld. 4–7. számú mellékletek*). Szokatlanul nagy a novemberi házasságkötések száma az 1797–1806 közötti periódusban (*ld. 3. számú melléklet*). Erre – a katolikusokhoz hasonlóan – a mezőgazdasági munkák csökkenő intenzitása, az újbóri beérése, illetve a település hagyományai és egy-egy lelkipásztor hatása jelenthetnek magyarázatot. Jelentősebb kiegyenlítődést kettő évtized (1847–1866) jelent, ahol a korábban is már lassan növekvő, a két nagy hullámon kívül eső házasságkötési számok a november-decemberiekhez válnak hasonlóvá (*ld. 8–9. számú mellékletek*). Ezután az év végi menyegzők száma ismét megugrik, az 1867–1876 közötti intervallumban (*ld. 10–12. számú mellékletek*) a január-februáriakkal egyenlően népszerű, majd pedig az év eleji hónapok javára csökken. Egy további kisebb hullám figyelhető meg április és szeptember között, amely 1787–1816 között (*ld. 2–3. számú mellékletek*) egyértelműen kirajzolódik, ezután csaknem teljesen eltűnik (*ld. 5–8. számú mellékletek*), majd lassan a márciusi-májusi tolódva kismértékben növekszik (*ld. 9–12. számú mellékletek*). A reformátusok 1827–1836 közötti periódussal kezdve hullámszerűen, de egyre magasabb számban házasodnak decemberben, tehát az adventi tilalmi időszakot ők is lazán kezelik.

Megállapítható tehát, hogy az egyik felekezetenél sem figyelhető meg az adventi tilalmi időszak teljes megtartása, de a vizsgált időszak nagy részében a katolikus házasságok száma kevesebb a decemberi hónapban, mint a reformátusoké. A nagybőjti időszakban a katolikus házasságkötések aránya végig alacsony (bár kismértékben jelen van), a reformátusoké viszont az idő előrehaladtával egyre növekszik. Három előfeltevésem közül tehát egy sem bizonyosodott be teljes mértékben: 1) a katolikusok valóban jobban igazodnak az egyházi évhez, de az adventi időszak mindkét felekezet esetében problémás; 2) noha határozottan megfigyelhető a mezőgazdasági évhez való igazodás (amely Szomódon ugyanolyan jelentőségű szempontnak tűnik, mint az egyházi év), a két felekezet szezonálisitása mégsem mozog együtt; 3) a különbségek az idő előrehaladtával nem csökkenni, hanem növekedni látszanak.

Ha a település házassági szezonálisitását a Faragó, 1994-es, a házassági szezonálisitásról tanulmányában közölt, 1856-os országos adatokhoz hasonlítjuk, a következő képet kapjuk: a statisztikai gyűjtés szerint két nagy (január–február és november) és egy kisebb

(április–május) házasságkötési hullám volt jellemző, a böjti időszakok értékei pedig kifejezetten alacsonyak. Ennek Szomód ebben időszakban csak kismértékben felel meg, ugyanis a januári–februári hullám a legmagasabb, ezután csökkenő intenzitással következik az év végi, majd pedig az olykor felbukkanó, olykor pedig szinte teljesen eltűnő április–májusi. Ugyanakkor a városokban korán jelent meg a tavaszi (májusi) házasságkötési hullám, amely a falvakban kevésbé fordult elő ebben az időszakban.⁴⁵ Ez azért említésre méltó, mert Szomód esetében azt a különös jelenséget tapasztalhatjuk, hogy a vizsgált időszak első felében (1878–1816 között) noha nem a legnépszerűbb, de szintén kedvelt a májusi házasságkötés és ezzel együtt az említett tavaszi hullám világosan kirajzolódik (*ld. 2–4. számú mellékletek*). Ezután azonban ez a tendencia eltűnik (*ld. 5–12. számú mellékletek*). Előfordulhat, hogy a jelenség mögött az igen közeli Tata város hatása állhat.

Ha a szomódi katolikusok házasságait az 1876–1880 közötti, ugyanezen felekezet országos átlagához viszonyítjuk, a januári–februári csúcs tekintetében fedezhetünk fel hasonlóságokat. Különbséget jelent viszont a vizsgált településen a májusi hullám szinte teljes elmaradása, illetve az év végi hullámnak a megoszlása november és december hónapok között, amely csúcs országos viszonylatban szinte kizárólag a novemberben tapasztalható. Elmondható még továbbá a szomódi katolikusok házasságainak tendenciájáról, hogy a Faragó Tamás által megállapított hat szezonális típus közül a tradicionális két csúcsú görbe jellemzői – az év eleji és végi hullámok dominanciája – igazak rá a leginkább.⁴⁶

A reformátusok házasságait az 1876–1880 közötti átlagos magyarországi értékekhez hasonlítva elmondható, hogy ebben az időszakban hasonló a két tendencia: a legnagyobb év eleji csúcsot a novemberi-decemberi, majd pedig egy tavaszi követi.⁴⁷ Visszaesést nem a böjti időszakok, hanem nagyobb mértékben a júliusi–augusztusi, kisebb mértékben pedig az őszi mezőgazdasági munkák jelentenek. Fontos azonban megemlíteni, hogy Szomódon ennél korábban (a 19. század első felében) valamivel szigorúbban veszik a nagyböjti időszakra vonatkozó egyházi előírásokat, mint az fenti időszakban. Különösen is érdekes, hogy az általam vizsgált időszak elején (1826-ig) a református házasságok emiatt leginkább – a településen élő katolikusokhoz hasonlóan – a tradicionális két csúcsú görbe tulajdonságaival bírnak.⁴⁸ Ettől kezdve egyre inkább a protestáns kiegyenlített görbe irányába mozdulnak el, ami a nagyböjti tilalmi időszakkal kapcsolatos lazulásában figyelhető meg leginkább.

⁴⁵ Faragó T.: Házassági szezonális Magyarország i. m. 244.

⁴⁶ Faragó T.: Házassági szezonális Magyarország i. m. 249.

⁴⁷ Faragó Tamás: Nemek, nemzedékek, rokonság, család. In: Társadalom – Magyar néprajz nyolc kötetben 8. Budapest 2000. 428.

⁴⁸ Faragó T.: Házassági szezonális Magyarország i. m. 249.

3.2. A menyasszonyok és a vőlegények életkora az első házasságkötéskor

Az első házasságkötés időzítésének vizsgálatára 1852-től nyílik lehetőség, ettől kezdve válik rendszeressé mind az életkor, mind pedig a státusz vezetése mindkét felekezet anyakönyveiben, ez előtt csak elvétve találunk ezekre vonatkozó adatokat.

Ha a kérdéses időszakot három periódusra bontva vizsgáljuk, katolikusok esetében mind a férfiak, mind pedig a nők életkorában közel egy évnnyi csökkenés figyelhető meg (*ld. 15–16. számú mellékletek*). A reformátusoknál a vőlegények életkora az 1852–1864-es periódushoz képest több, mint egy évvel csökken, majd fél évvel emelkedik. A menyasszonyok esetében az életkorok egyenletesen, egy-egy évvel csökkennek mind a három periódusban. Ez szokatlan, hiszen arra lehetne számítani, hogy az idő előrehaladtával egyre későbbre tolódik a házasságkötés időpontja. Ha ezt további hat időintervallumra bontva vizsgáljuk, a férfiak esetében a két felekezet értékei többnyire egymás mellett haladnak, az emelkedések időszakában azonban a reformátusoké nagyobbat ugrik (*ld. 21–22. számú mellékletek*). A nők életkora az első periódusban emelkedik, ezután a katolikusoké folyamatosan csökken, majd stagnál; a reformátusoknál ez a csökkenés egy átmeneti süllyedés (1867–1874), majd újbóli emelkedés után következik be.

Ha a bevezetőben említett 1777-es Conscriptio Animarum adataihoz szeretnénk a szomódi házasságkötési életkorokat hasonlítani, csupán a 19. század második felétől tudjuk ezt megtenni az ezt megelőző időszak forráshiánya miatt. Előbbi szerint Magyarország nyugati felén és (részben) németajkú területein a menyasszonyok 21–22, a vőlegények pedig 23–24 évesek voltak.⁴⁹ A vizsgált település házasságkötési életkorait a Komárom megyére vonatkozó adatokkal vethetjük még össze, amely szerint a közemberek leányai között a 20 éves kor alatt házasodók aránya 1777–1778-ban átlag feletti, vagyis 50,38–62,28% volt.⁵⁰ Ez a nők esetében, vagyis 20,26–21,25 évet jelentett, a férfiak esetében ennél körülbelül két évvel több volt.⁵¹ Szomódon jó hetven-nyolcvan évvel később az első házasságkötők átlagosan ennél jóval magasabb korban voltak: a katolikus férfiak közel 25,9, a nők 22,1, míg a református vőlegények 27, a menyasszonyok pedig 23,1 évesek voltak (*ld. 15–16. számú mellékletek*).

A reformátusoknak a katolikusoknál későbbi házasságkötése meglehetősen szokatlan jelenség, arra lehetne számítani, hogy ez fordítva történik. Ennek okát több tényezőben is kereshetjük. Magyarázatot jelenthet Tata város közelsége és annak esetleges hatása, illetve egy-egy, a település lakóira nagy hatást gyakorló plébános vagy lelkész működése is állhat a

⁴⁹ Faragó T.: A házasságkötés kalendárium. i. m. 50.

⁵⁰ Faragó T.: Bevezetés a történeti demográfiába i. m. 73.

⁵¹ Faragó T.: Különböző háztartás-keletkezési rendszerek i. m. 54–55.

meglepő tendencia mögött. Ezeken kívül a két felekezet és etnikum egymásra hatásáról és szokásainak cseréjéről is lehet szó, hasonlóképpen, mint Zsámbék esetében.⁵²

3.3. A Hailer család és házasságaik

A Hailer családra azért esett a választásom, mert az anyakönyveken kívül kvalitatív források is fennmaradtak róluk. Nevük szerepel a kegyúri és a községi iratokban is, a család generációi jól végigvezethetők az anyakönyvekben, ezen kívül kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkeztek. Egy katolikus, minden valószínűség szerint német családról volt szó, utóbbit nevük és felekezetük alapján feltételezhetjük. Öt generáció házasságait tanulmányoztam, azokat a generációkét, amelyek a vizsgált, 1863 és 1895 közötti időszakban házasodtak. Az általam górcső alá vett első generáció tagja, Franciscus Hailer borbély-seborvos volt (ez a mesterséget egyébként egyik fia később továbbvitte), ezen kívül pedig Pater Ecclesiae, vagyis az egyházközség gondnoka.⁵³ Ezek alapján arra következtethetünk, hogy – amellett, hogy egy minden bizonnyal nagy tiszteletnek örvendő családról van szó – viszonylag tanultak is voltak, kiláttak a falu határain. Utóbbit a több, más települések lakosaival kötött házasságok bizonyítják, illetve az, hogy több esetben nem a falusi plébános, hanem a közeli Tata kapucinus szerzetespapjai eskették őket.

Házasságaik szezonálisánál nagyon egyértelműen látszik, hogy a január-februári házasodási hullám a legerősebb, ezután következik a közel egyenlő a tavaszi-nyár eleji, illetve a szeptember-októberi. Fontos megemlíteni, hogy az itt látható márciusi házasságok, a hó legelején, az áprilisiak pedig a hó második felében történtek, tehát a nagybőjti időszakba ezek sem estek bele. Ez, illetve az a tény, hogy decemberben egy házasság sem kötött, bizonyítja, hogy a bőjti időszakok tilalmát tiszteletben tartották.

Az életkorokra rátérve azt láthatjuk, hogy a Hailer család férfitagjai első házasságkötésükkor (az 1816-os házasságot kivéve, ahol a vőlegény életkora igen magas) a legtöbb esetben csak 1-3 évvel ugyan, de végig szomódi átlag alatt maradnak. Az utolsó, 1895-ös házasságkötéskor figyelhető meg szinte teljes azonosság a település azonos évi életkoraival. Hasonló a tendencia a nőknél is.

3.4. A Zombor család és házasságaik

A Zomborok református felekezetű, nevük alapján valószínűsíthetően magyar család voltak. A család egy tagja, Zombor István – a katolikus Hailerrekhez hasonlóan – egyházi

⁵² Husz I.: Család és társadalmi reprodukció. Bp. 2002.

⁵³ MNL OL P 210 V/a–30; MNL OL P 211 III–31

tisztséget töltött be: 1804-ben és 1811-ben presbiterként találjuk feljegyezve a református anyakönyvbe.

Az ő házasságaik követik a hagyományos modellt: két nagy csúcs látható, egy január-februárban, egy pedig novemberben, ezen kívül egy kisebb májusban. Emellett egyértelműen látszik a tilalmi időszakok tiszteletben tartása is. A márciusi házasságok kivétel nélkül a hó első napjaiban kötöttek, így ezeket nagy valószínűséggel a farsangi időszakhoz sorolhatjuk. Decemberben, advent idején pedig egy házasságkötés sem történt a Zombor családban.

Az első házasságkötés időpontja a férfiak esetében többnyire egybevághat a szomódi református átlagértékekkel (*ld. 20. számú melléklet*). A nőknél viszont a vizsgált 12 esetből 6 alkalommal 2-6 évvel magasabb életkorban vannak a menyasszonyok, mint átlagosan a településen (*ld. 21. számú melléklet*).

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Szomód településen szokatlan módon sem a katolikusok, sem a reformátusok esetében nem jelentették a böjti időszakok a házasságkötések teljes lecsökkenését, a vizsgált két családnál viszont igen. A Hailerek és Zomborok meghatározó tisztséget töltöttek be a községben, előbbi egy tagja katolikus egyházközségnek, utóbbi pedig presbiter szerepében. Ez alapján arra következtethetünk, hogy házasságaik reprezentálhatták a település normáit, így az egyházi évhez való igazodás mindkét felekezet esetében elvárás lehetett.

4. Konklúzió

Dolgozatom zárásaként a bevezetésben feltett három kérdésre szeretnék válaszolni, legelőször is arra, hogy a szomódi adatok mennyire vehetők általánosnak a többi magyarországi vizsgálat tükrében. A vizsgált faluban katolikusok házassági szezonálisitását ugyanezen felekezet országos tendenciáival összevetve hasonlósággént a januári-februári csúcs jelenléte, különbséggént a májusi hullám elmaradása és az év végi házasságkötéseknek november és december közötti megoszlása említhető meg. Ugyanez igaz a településeken élő reformátusokra is, azzal a különbséggel, hogy az év eleji és végi csúcsok mellett esetükben egy kisebb májusi hullám is jelen van. E tendencia nagyon hasonló a református országos átlaghoz a korszakban (*ld. 2–12. számú mellékletek*). A házasságkötési életkorok tekintetében a 19. század második felében katolikus férfiak közel 25,9, a nők 22,1, míg a református vőlegények 27, a menyasszonyok pedig 23,1 évesek voltak, amely a katolikusok esetében hasonló a közel hetven évvel azelőtti Conscriptio Animarum által Magyarország nyugati felére vonatkozó értékeivel (*ld. 15–16. számú mellékletek*). Unikális viszont, hogy a reformátusok ennél később házasodnak (a vőlegények kettő, a menyasszonyok egy évvel később). Ez szokatlan tendencia, hiszen arra

lehetne számítani, hogy a református magyarok hamarabb tartják meg a menyegzőiket, mint a főként német katolikusok.

A második kérdésre – hogy mennyiben felel meg a Hajnal–modellnek a szomódi menyasszonyok és vőlegények életkora – válaszolva elmondható, hogy a katolikusok Európa keleti felének korábbi házasságkötésre vonatkozó jellemzőjével bírnak, míg a reformátusok – ahogy korábban említésre került – jellemzően 1–2 évvel később kelnek egybe (*ld. 15–16. számú mellékletek*). Ez alátámasztja Európa a merev „nyugati” és „keleti” félre osztásának problémás voltát.⁵⁴

Végül pedig arra a kérdésre kerestem a választ, hogy hogyan hasznosulhat egy mikrotörténeti esettanulmány a házasságok demográfiájának vizsgálatakor. A Hailer és a Zombor családok vizsgálatára azért vállalkoztam, mert ezen keresztül szerettem volna közelebb jutni a helyi házasságok megértéséhez.

Egy mikrotörténeti esettanulmány fókuszpontot teremt, elkészítésekor olyan folyamatokra figyelhetünk fel, amelyek egy makrovizsgálat során nem feltétlenül bukkannak a felszínre.⁵⁵ Dolgozatomban többek között a házasságkötési életkorok vizsgálatánál jelentett segítséget a két esettanulmány. Az életkorra és az életállapatra vonatkozó adatokat együttesen csak a 19. század közepén kezdték el vezetni mindkét felekezeti anyakönyveiben, azonban szórványos adatok ez előtről is fennmaradtak, mint a Hailer és a Zombor családok esetében is. Az ő példájuk e szempont vizsgálatát segítette elő.

A szezonális esetben látszik, hogy a Hailerek alkalmazkodnak a hagyományos mintához. Ez nem is meglepő, hiszen egy, a községben nagy tiszteletnek örvendő borbély-seborvos és Pater Ecclesiae leszármazottainak házasságai bizonyára példaként szolgáltak a település többi lakójának házasságainál is. Ugyanez igaz a református presbíter Zombor Istvánra és családjára is (*ld. 17–20. számú mellékletek*).

Az életkorukat nézve azt láthatjuk, hogy a Hailerek első házasságai néhány évvel fiatalabb korban kötöttek, mint a település átlaga, azonban itt is változó, 1–3 éves különbségekről beszélhetünk. A Zombor családban a férfiak a szomódi átlagot erősítették, a nők viszont 12 esetből 6 alkalommal ennél 2–6 évvel magasabb életkorban voltak.

Összefoglalva tehát a szomódi házasságkötések nagy arányban a hagyományos szezonális szerint mentek végbe, kivételt az adventi tilalmi időszak be nem tartása jelentett.

⁵⁴ Hasonló közvetkeztetésre jut Óri Péter is a 18–19. századi magyarországi házassági tendenciák vizsgálatakor. *ld. Óri Péter: Csalás és házasság a 18–19. századi Magyarországon. Pest-Pilis-Solt-(Kiskun) megye, 1774–1900. In: Korall, 30. sz. 8. évf. (2007). 61–98. 73.*

⁵⁵ Szijártó M. István: Mi a mikrotörténelem? In: *Aetas*. 4. (1994) 157–182. 157.

A szomódi katolikusok életkorai az első házasságkötéskor megegyeznek a Hajnal-tézis szerint Európa keleti felének jellemzőivel, a reformátusoké azonban néhány évvel magasabb. E különös jelenségnke oka lehet Tata város közelsége, egy-egy plébános vagy lelkész hatása, illetve a katolikus és a református felekezet egymásra hatása, szokásainak cseréje az együttélés során.

Bízom benne, hogy a Szomód községre vonatkozó mintavétel adalékokat jelent Magyarország 18–19. századi népesedésének történetéhez.

Bibliográfia

Források

Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára III. 55. A Szomódi Református Egyházközség iratai (1721–1946)

Győri Egyházmegyei Levéltár, V. fcs. Plébániai és espereskerületi levéltárak, Szomód plébánia iratai és anyakönyvei 1763–1996.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 210 Magánlevéltárak, Esterházy család ifjabb fraknói grófi ágának levéltárai (1527–2000), Esterházy család tатаi levéltára (1527–1944), Esterházy család tатаi ága, Kegyúri iratok (1517–1944) V/a–30 Iratok a községek betűrendjében, Szomód (1763–1926)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 211 Magánlevéltárak, Esterházy család ifjabb fraknói grófi ágának levéltárai (1527–2000), Esterházy család tатаi levéltára (1527–1944), Esterházy család tатаi ága, Birtokigazgatással kapcsolatos iratok (1711–1932) III–31 Községi iratok (1701–1936), Szomod (1763–1873)

Irodalom

Andorka Rudolf – Faragó Tamás: Pre-industrial household structure un Hungary. In: Family Forms in historic Europe (Eds. Wall, Richard – Laslett, Peter). Cambridge, 1983. 281–307.

Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai. Összeáll.: Sebők László. Budapest, 2005. 103.

Benda Gyula: Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban (Keszthely társadalma 1740–1849). Budapest, 2008.

Dányi Dezső – Dávid Zoltán (összeáll.): Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Budapest., 1860.

Elter András: A házasságkötések demográfiája Dunabogdányban az anyakönyvek tükrében 1724–1895. In: Történeti Demográfiai Évkönyv, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2002. 143–199.

Faragó Tamás: A házasságkötés kalendárium. In: Tér és idő – család és történelem, Társadalomtörténeti tanulmányok. Miskolc. 1999. 28–57.

Faragó Tamás: Bevezetés a történeti demográfiába I. Budapest. 2011.

Faragó Tamás: Házassági szezonális Magyarország a 18–20. században. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 32. Kunt Ernő emlékére (1994) 240.

Faragó Tamás: Különböző háztartás-keletkezési rendszerek egy országon belül – változatok John Hajnal téziseire. In: Történeti Demográfiai Évkönyv. 2. Budapest., 2001. 19–64.

Faragó Tamás: Nemek, nemzedékek, rokonság, család. In: Társadalom – Magyar néprajz nyolc kötetben 8. Budapest 2000. 428.

Faragó Tamás: Történeti demográfia. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Szerk.: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Budapest., 2003. 304–342.

Fatuska János: Tata környéki német betelepítések a 18. sz. első felében. In: A Dunántúl településtörténete (szerk. Farkas Gábor) 151–157.

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára: mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik, 1851 ([Szomód | Országleírások | Kézikönyvtár](#)) utolsó letöltés: 2025. jan. 09.

Fleury, Michel – Henry, Louis: Nouveau manuel de dépouillement et d’exploitation de l’état civil ancien. Troisième édition. INED, Paris 1956.

Gauter, Étienne – Henry Louis: La Population de Crulai, paroisse normande. INED, Paris 1958.

Hajnal, John: European Marriage Patterns in Perspective. In: *Population in History*. (Eds. Glass, D. V. – Eversley, D. E.) Edward Arnold, London, 1965. 101–143.

Hajnal John: Two kinds of preindustrial household formation system. In: *Population and Development Review*. 8. 3. New York, 1982. 449–494.

Hammel, E. A. – Laslett, Peter: Comparing Household Structure over Time and between Cultures. In: *Comparative Studies in Society and History*. Cambridge 1974. 73–109.

Husz Ildikó: Család és társadalmi reprodukció a 19. században. Budapest, 2002.

Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest. 1980.

Koloh Gábor: „Szántani lehet, de vetni nem muszáj”: Az ormánsági egykézés története (1790–1941). Budapest., 2021.

Mohl Adolf: A tatai r. kat. plébánia régi anyakönyveinek krónikája 1689–1837. In: A Komáromvármegyei és Városi Múzeum–Egyesület 1909. évi értesítője. Komárom 1910.

Óri Péter: A demográfiai viselkedés mintái a 18. században. Lélekösszeírások Pest megyében, 1774–1783. Budapest., 2003.

Óri Péter: Csalás és házasodás a 18–19. századi Magyarországon. Pest-Pilis-Solt-(Kiskun) megye, 1774–1900. In: *Korall*, 30. sz. 8. évf. (2007). 61–98. 73.

Schweininger Péter: Sváb világok. Népeség és mentalitás Száron, 1729–1848. Budapest. 2023.

Szabad György: A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra. Budapest, 1957.

Szijártó M. István: Mi a mikrotörténelem? In: *Aetas*. 4. (1994) 157–182.

Vukovich György: A demográfia alapjai, Miskolc, 1997.